

Even iets vooraf.

Ik spreek vandaag bewust niet over de val van het kabinet. Hoe verleidelijk dat ook is. Maar om het grondpatroon van de cultuurpolitiek in beeld te krijgen – en dat is wat ik wil proberen -, is nu juist een zekere afstand tot de actualiteit nodig. In de discussie straks komt die actualiteit dan vast wel weer terug.

Wat is er mis, dames en heren, als de overheid genereus is jegens kunstenaars en kunstinstellingen? Als de landelijke overheid daarbij de leiding neemt? En als die overheid dan afgaat op het inhoudelijk oordeel van deskundigen, van peers? Vooral ook omdat artistieke vernieuwing anders onvoldoende kans zou krijgen.

Wat is er mis mee wanneer het Rijk op het gebied van de kunst het aanbodbeleid voert waarvan ik als ambtenaar in binnen- en buitenland zo vaak de voordelen heb aangeprezen?

Wat er dan in elk geval misgaat, is het afgelopen jaar gebleken toen het kabinet, nu eens niet aan de hand van deskundigen, onevenredig zwaar op kunst ging bezuinigen en toen het luide protest daartegen vanuit de kunstwereld bij de rest van de bevolking uiteindelijk toch onvoldoende weerklank vond. Die rest van de bevolking had de vroegere generositeit - en u vergeeft mij wanneer ik die vanwege het contrast misschien wat zwaar aanzet - had de vroegere generositeit geduld maar de nieuwe strengheid in meerderheid gesteund. En daarmee in één klap duidelijk gemaakt wat de zwakte is van zo'n aanbodbeleid.

Vervolgens zijn er dan drie dingen aan de orde. Eén, kijk goed wat er is gebeurd. Twee, kijk goed waarom dat is gebeurd. En drie, het belangrijkste uiteraard: hoe kom je weer weg uit het gat waarin je terecht bent gekomen?

In 'Kunstbeleid in tijden van cholera' hebben Frans Hoefnagel en ik gewezen op bepaalde structurele zwakten van het kunstbeleid in ons land en voorstellen gedaan hoe je dat beleid van een nieuw en beter fundament zou kunnen voorzien. U kunt dat op uw gemak en in betrekkelijk korte tijd nalezen. Want dik is dat boekje niet. Een enkele hoofdlijn uit dat essay trek ik hier verder door.

Over wat er is gebeurd, kan ik kort zijn.

Zeker, de aanslag was te groot; de tijd om die te verwerken te krap; de combinatie met een verhoging van het BTW tarief bijna een vorm van vuil spel; en de compensatie in termen van een verruiming van de geefmogelijkheden schamel. Maar bijna iedereen die ik spreek, steekt de hand ook in eigen boezem en erkent dat te lang en te gemakkelijk is aangenomen dat steun van de overheid een volwaardig substituut zou kunnen zijn voor steun vanuit de samenleving. In een enkel geval gaat die zelfkritiek zo ver dat die omslaat in begrip en zelfs bewondering voor het beleid.

Wat mij ook weer verbaast.

Dan hoor je, lees je, dat die staatssecretaris toch maar een mooie Blitzkrieg heeft gevoerd. Sector op de knieën. Op bijna alle punten zijn zin gekregen. Petje af. Trouwens ook helemaal

geen onaardige man.

Begrijp mij goed: ik ben de eerste om te erkennen dat het kunstbeleid niet had kunnen blijven zoals het was. Dat is één ding. Iets heel anders is of het nu demissionaire kabinet de noodzakelijke veranderingen vervolgens ook op een verstandige manier heeft doorgevoerd. Ja, heeft het kabinet de noodzakelijke veranderingen überhaupt doorgevoerd?

Dat brengt mij bij stap twee van de drieslag. Waarom is het kunstbeleid in zijn huidige vorm vastgelopen? Waarom kon je dat bijna zien aankomen? En waarom is het hoogst onwaarschijnlijk dat je het met de aanpak die de overheid tot nu toe heeft voorgestaan, weer vlot krijgt?

Hier geldt: 'Never spoil a good crisis.' Grijp de kans om van een crisis te leren, om er je voordeel mee te doen.

Waarom is de samenleving de kunstsector niet te hulp gekomen toen die door de overheid zo werd aangepakt? Waarom hebben ook amateurs zich nauwelijks geroerd toen hun professionele broeders en zusters het moeilijk hadden? Omdat bij die samenleving kennelijk niet het gevoel leefde dat haar iets werd afgenomen. Omdat die amateurs niet het gevoel hadden dat zij moesten inleveren. Anderen werd iets afgenomen. De kunstwereld moest inleveren.

In 'Kunstbeleid in tijden van cholera' is als kernprobleem van dat beleid, 'gebrek aan ownership' genoemd.

Een beetje jargon misschien maar in dit geval wel duidelijk. De identificatie van de bevolking met de kunstsector, met het gesubsidieerde deel van de kunstsector om precies te zijn, is kennelijk te gering. Bij het bredere publiek leeft niet voldoende het gevoel dat het om iets van henzelf gaat.

Maar, komt dan vaak de tegenwerping: de gesubsidieerde sector wordt nu toch juist gesubsidieerd omdat dat ownership, dat draagvlak daar nog niet bestaat, misschien zelfs niet kan bestaan omdat daar immers de nieuwe ontwikkelingen plaatsvinden. De gesubsidieerde sector dus als de R&D van het kunstleven in volle breedte.

Maar alle gesubsidieerde instellingen R&D? Onze regionale orkesten permanent R&D? Onze theatergezelschappen, musea, opera, balletgezelschappen: allemaal R&D?

Welnee. Dat zijn culturele nutsbedrijven waarvoor in de markt niet of nauwelijks alternatieven bestaan, en die gewoon in hun reguliere functioneren ruimte moeten vinden inderdaad ook voor vernieuwing en verandering. Niets bijzonders. Overal in het kunstleven heb je daar een zekere armslag voor nodig. Hier wat meer, bij fondsen bijvoorbeeld, daar wat minder. Daar kun je afspraken over maken. Het is net als bij een goed restaurant waar mensen terugkomen voor een gerecht dat zij al kennen maar ook voor iets nieuws.

Dat gebrek aan ownership waar het gesubsidieerde kunstleven mee kampt, is daarom geen natuurlijk gegeven, dat is een probleem. Of toch in elk geval een dilemma.

Kijken we met dit in het achterhoofd nog even terug naar de vier kenmerken die ik aan het begin heb genoemd als dominant in ons kunst- en cultuurbeleid: Rijk, aanbod, deskundigen en vernieuwing.

De bestuurlijk leidende partij is het Rijk, niet de lagere overheden. Het eerste aangrijpingspunt voor het kunstbeleid wordt gevormd door de makers, niet door het publiek. Oordelen en het maken van keuzes zijn in overwegende mate uitbesteed aan professionals. Het leidende beginsel is eerder vernieuwing dan consolidatie. Vier keer een keuze voor distantie ten aanzien van de gebruiker. En ziet u ook hoe die vier kenmerken elkaar versterken?

Voor kunstvernieuwing moet je inderdaad geen wethouders hebben maar liever het Rijk en deskundigen. En deskundigen, professionals, gaan voor het nieuwe omdat zij de dingen die u en ik nog moeten zien of horen, al kennen of omdat zij daarop zijn uitgekeken. Dus wordt er ook slechts schoorvoetend gekozen voor het systematisch uitspelen van repertoire en voor canonvorming. Professionals kijken uit naar het volgende, terwijl het brede publiek naar zijn aard veel trager is en leeft van de herhaling. Twintig keer The Sound of Music gezien en ik moet nog steeds huilen.

Begrijpt u nu, dames en heren, waarom het volk niet massaal in verzet kwam toen de sector plotseling, althans voor wie niet goed had opgelet, onder vuur kwam te liggen? Waarom ook de grote amateursector niet in beweging is gekomen om de arme broeders en zusters aan de professionele kant van de streep te helpen?

Maar kijken we in dit verband nog iets preciezer naar wat de overheid doorgaans doet wanneer zij kunst subsidieert. Het duidelijkst zie je dat bij het Rijk. Heel algemeen kun je zeggen dat de overheid dan onze koopkracht corrigeert. Een kaartje voor een museum, voor een toneeluitvoering of een concert dat anders te duur zou zijn, wordt door middel van overheidssubsidie ook voor u en mij betaalbaar. Is dat mooi? Nou en of. Maar is dat het hele verhaal? Niet helemaal.

Want door af te gaan op het oordeel van deskundigen corrigeert die overheid tegelijkertijd ook heel vaak onze preferenties. Wij mogen dan wel zelf bepalen of wij naar een toneeluitvoering gaan, naar een concert of naar een museum, maar wat je daar te zien of te horen krijgt, dat is vaak een verrassing. In positieve maar ook in negatieve zin. Dan heb je voor Hamlet gekozen, maar dat het een Hamlet zou zijn van achter naar voren, dat wist je niet. En ook niet dat die brave Max uit Der Freischütz van de regisseur, zo'n riseur, een hele avond in zijn blote kont over het toneel moest draven zoals in een productie momenteel in Berlijn.

Het aanbod in de gesubsidieerde sector is dus weliswaar gunstig geprijsd, afgeprijsd zelfs, maar dit soort grappen moet je dan vaak op de koop toe nemen.

En zolang ik hoofd ben geweest van de Directie Algemeen Cultuurbeleid op OCW kon onderzoekscoördinator Bina dan ook met grote regelmaat komen melden dat ook uit het jongste onderzoek een discrepantie was gebleken tussen de theaterprogrammering die werd geboden en de programmering die door het publiek werd gewenst. Geboden: modern en vernieuwend theater. Zeg maar Hamlet in vrije volgorde. Gevraagd: Hamlet van voor naar achter, al was het maar omdat Shakespeare het zo had geschreven.

Maar een mens kan ook niet alles hebben, zegt u misschien. Én voordeelaanbiedingen en dan ook nog precies wat je had gewild. Maar pas op! Ook op het gebied van de cultuur is inmiddels

niet het aanbod maar de belangstelling van het publiek het schaarse goed. Zoals bijna overal. Om die belangstelling vast te houden, moet je meer doen dan vroeger. En helemaal wanneer je wilt dat mensen zich ook financieel veel sterker engageren.

Wie van u herinnert zich nog: wie bepaalt, betaalt? Dat was het adagium bij een herziening van het welzijnsbeleid in de jaren '80 van de vorige eeuw. Zeggenschap over en financiering van voorzieningen moesten toen in één hand komen. Alleen dan kreeg je reële afwegingen. Wij zijn inmiddels vijftig, dertig jaar verder. Toen werd nog bijna uitsluitend gedacht in termen van bestuurlijke arrangementen. Nu spelen ook burgers mee, maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven. Maar dat bij verantwoordelijkheid een budget hoort en, omgekeerd, bij een budget, bij betalen dus ook een zekere verantwoordelijkheid, een zekere zeggenschap, dat geldt nu nog net zo onverkort als toen.

En dat brengt mij bij het derde punt van daarnet: hoe komen we weer uit het gat waarin wij terecht zijn gekomen?

Als wij op dit moment burgers oproepen om zich financieel veel meer aan de kunst- en cultuursector te verbinden, dan maakt die oproep alleen kans als die burgers het gevoel hebben serieus te worden genomen. Dan hoeft je natuurlijk niet meteen alles te doen wat zij zeggen, maar dan moet je toch op zijn minst interesse tonen in wat zij ervan vinden. Want dat is toch het begin van alle commitment aan kunst en cultuur.

Alweer een tijdje terug kreeg ik een brief van de Stadsschouwburg, van Melle Daamen. Of ik als regelmatige bezoeker geen vriend-donateur wilde worden; kleine bedragen waren ook welkom. Melle weer eens als eerste: ik vond dat geen verkeerd initiatief. Toen ik later werd gebeld door een uiterst vriendelijk meisje, heb ik dan ook gezegd dat ik bereid was dat serieus te overwegen, maar dat ik wel eerst wilde weten welke rol men daarbij voor mij, voor andere gevers in gedachten had. Dat ik niet geïnteresseerd was in rondleidingen met drankje, ontbijt met de directeur en dat soort zaken maar dat ik wilde weten of de schouwburg dan op enige wijze belang zou hechten aan mijn opvattingen over bepaalde dingen. Het was even stil aan de telefoon, en toen zei dat vriendelijke meisje: 'Meneer, u bent de eerste die dat zegt maar ik vind dat u volkomen gelijk heeft. Ik zou ook geen geld geven aan een club die niet naar mijn mening vraagt.' Ik weet niet of dat nog viel binnen haar instructies. Zij zou het uitzoeken en mij terugbellen.

Maar kennelijk was er nog geen beleid op dit punt.

Dames en heren, als de cultuursector zich voor steun en dus ook voor financiering meer tot de samenleving gaat wenden, ook al is dat vooralsnog wellicht eerder uit noodzaak dan uit overtuiging, dan is het zaak dat de sector de betrokkenheid van burgers niet alleen weet te organiseren maar vooral ook leert te dulden.

De krantenberichten waarin directeuren van culturele instellingen en organisaties ons geruststellen dat crowdfunding, sponsoring, een andere benadering van vrienden en donateurs, het geheel dus van die nieuwe verhoudingen, het bestaande aanbod op geen enkele wijze zullen beïnvloeden, beloven wat dat betreft weinig goeds.

Het is bijna een herhaling van zetten als je kijkt naar de culturele marketing van een aantal jaren geleden. Marketing was de nieuwe variabele. Het cultuuraanbod de constante. Geen wonder dat het nooit echt iets is geworden. Want natuurlijk zal het cultuuraanbod, zal het culturele landschap veranderen als de financiering van de cultuur verandert. Onderbouw en bovenbouw, weet u nog? Maar is dat erg?

Ach, de vraag naar meezingmatthäussen zal waarschijnlijk toenemen. Maar alles is beter dan wanneer mensen de Matthäus niet meer zingen. En zelfs die altijd weer pijnlijke meeklapmomenten in de Radetzky mars: als dat de manier waarop mensen zich dingen eigen maken.

Voor de omslag die in de cultuursector moet worden gemaakt, zijn een paar kabinetperiodes nodig, zo staat ergens in ons essay. Begrijpt u nu waarom?

De bezuinigingen, van het Rijk, dat is maar één ding. Om echter te komen tot nieuwe verhoudingen in de sector, maatschappelijke verhoudingen, bestuurlijke verhoudingen, beoordelingsprocedures met daaraan verbonden de rol en de positie van de Raad voor Cultuur, dat is een heel ander verhaal. Van de raad bijvoorbeeld las ik een paar weken geleden dat die bij het beoordelen van de subsidieaanvragen waar op dit moment hard aan wordt gewerkt, nog steeds onverkort kwaliteit voorop zet. Mooi, denk ik dan. Alleen, daar gaat het niet om. Vasthouden aan het primaat van kwaliteit, van uw, van mijn, van onze kwaliteit, is de eenvoudigste zaak van de wereld. De kwestie is te zien waar de overlap ligt tussen kwaliteit en bereik. Waar de samenleving zelf kwaliteit kan voortbrengen in plaats van dat het beleid kwaliteit maakt voor de samenleving. Als in een soort binnenlandse ontwikkelingssamenwerking. Ja, trekt u maar een parallel met die sector. Ook daar is een andere manier van kijken geboden.

De staatssecretaris heeft zijn bezuinigingen binnengehaald. En dat heet dan cultuur teruggeven aan de samenleving. Alsof je de weersverwachting teruggeeft aan het Nederlandse volk door het KNMI te halveren, zo heb ik dat genoemd.

Nee, om de cultuur, de gesubsidieerde cultuursector terug te geven aan burgers, daar is meer voor nodig.

Dan kun je niet voortdurend roepen: pas op, niet aankomen, geen toegang voor onbevoegden. Dan zul je moeten accepteren, stimuleren zelfs dat burgers zich die cultuur ook een beetje toe-eigenen. Wat dat vervolgens in termen van maatvoering concreet betekent voor een orkest, een museum of een fonds, hoever je daarbij kunt gaan, dat zal per geval in de praktijk moeten blijken. Moet dan alles anders? Natuurlijk niet. Maar makers en publiek zullen met elkaar wel een nieuw evenwicht moeten vinden. En ga er maar van uit dat dat vaak lastig zal zijn. Vooral voor wat ik middeninstellingen' heb genoemd.

Het Concertgebouworkest, het Rijksmuseum, het Van Gogh Museum, De Nederlandse Opera: die liga geniet de bescherming van een nationaal en zelfs internationaal prestige. En prestige vormt ook het aangrijpingspunt voor het op zichzelf verheugende, nieuwe Blockbusterfonds. Aan de andere kant van het spectrum heb je het amateurisme dat naar zijn aard wordt gedragen door de samenleving. Daartussenin bevinden zich de instellingen die het moeilijk

krijgen. Die zullen zichzelf in relatie tot hun publiek, hun omgeving voor een belangrijk deel opnieuw moeten uitvinden. Veel instellingen gaat dat ongetwijfeld lukken. Bij andere hou je je hart vast. Ik pleit nadrukkelijk voor een overheid die zich daarbij financieel engageert. Meer dan op dit moment. Maar zonder burgers hun stem af te nemen door steeds maar op het oordeel van professionals af te gaan. Want dan kun je het commitment van die burgers wel vergeten. En zonder dat commitment staat de kunst- en cultuursector, zo is inmiddels toch gebleken, naast zijn palen.